

До спеціалізованої вченої ради Д 11.051.12 в
Донецькому національному університеті
імені Василя Стуса

В І Д Г У К

**офіційного опонента - доктора юридичних наук, професора,
професора кафедри конституційного права та порівняльного
правознавства ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
Бєлова Дмитра Миколайовича на дисертаційне дослідження Нікітенко
Лілії Олександрівни на тему «Теоретико-правові засади партисипативної
демократії: сучасний концепт», подане на здобуття наукового ступеня
доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.01 – теорія та історія
держави і права; історія політичних і правових учень**

Актуальність теми дослідження.

Дисертація Лілії Нікітенко присвячена ґрунтовному теоретико-правовому дослідженню феномену партисипативної демократії, що є надзвичайно актуальним з огляду на сучасні трансформаційні процеси в державному управлінні, правовій системі та суспільно-політичному житті. Авторка пропонує глибокий науковий аналіз цієї складної правової категорії крізь призму як вітчизняного, так і зарубіжного наукового досвіду, ураховуючи широке коло філософсько-правових, соціальних, інституційних і правових аспектів.

Обрана тема вирізняється високим рівнем наукової та суспільно-політичної значущості. Партисипативна демократія нині набуває особливого значення в умовах реформування публічної влади, децентралізації, цифровізації публічної сфери та прагнення до більш відкритого і відповідального врядування. Водночас на рівні теоретико-правової науки ця тематика залишається недостатньо розробленою, зокрема в аспекті системного осмислення її структури, функцій, джерел правового регулювання, зв'язку з іншими формами демократії.

Дослідження набуває особливого значення в українських реаліях, де умови воєнного часу, правові трансформаційні процеси та євроінтеграційні прагнення актуалізують необхідність формування нових концептуальних підходів до утвердження демократії, правової держави та розбудови громадянського суспільства. У цьому сенсі робота Лілії Нікітенко є не лише науково важливою, а й стратегічно значущою.

У роботі зроблено спробу подолати фрагментарність наукових уявлень про партисипативну демократію шляхом її інтеграції в цілісну доктринальну модель, що є особливо актуальним в умовах зростання суспільного запиту на прозоре, інклюзивне та підзвітне врядування. Відсутність узагальненої концептуальної бази щодо цього феномену стримує ефективне правове регулювання механізмів громадянської участі, знижує їхню результативність та ускладнює імплементацію міжнародних стандартів у національну правову систему. Саме тому систематизація і доктринальне осмислення партисипативної демократії як цілісного правового явища є не лише науковим викликом, а й необхідною умовою для формування сучасної моделі правової держави, здатної реагувати на виклики війни, трансформації публічного управління та демократизації громадського простору.

Актуальність дослідження також підтверджується її виконанням відповідно до плану науково-дослідної діяльності юридичного факультету Донецького національного університету імені Василя Стуса МОН України в рамках тем: «Розвиток правової системи України: стан та перспективи» (державний реєстраційний номер 0112U002868), «Правове забезпечення соціально-економічного розвитку: стан та перспективи» (державний реєстраційний номер 0118U003140), тем кафедри конституційного, міжнародного і кримінального права: «Правові механізми забезпечення, охорони і захисту прав людини» (державний реєстраційний номер 0122U002369), «Права людини в умовах воєнного стану: реалізація, гарантії та захист» (державний реєстраційний номер 0124U004605).

Наукова новизна, оцінка обґрунтованості наукових положень дисертації та їх достовірності.

Новизна наукових положень дисертаційного дослідження Лілії Нікітенко полягає в представленні цілісної, науково обґрунтованої концепції партисипативної демократії, зокрема з обґрунтуванням нових доктринально-правових положень щодо її сутності та функціонування як правового феномену, а також стратегічних напрямів її розвитку в Україні з урахуванням соціокультурної специфіки українського суспільства.

Серед найбільш вагомих елементів наукової новизни роботи слід виділити:

Уперше:

– розроблено сучасний концепт партисипативної демократії, сутність якого полягає в її розумінні як окремої форми демократії, заснованої на систематичній громадянській участі, що передбачає партнерську взаємодію між державою та громадянським суспільством, широкий спектр правових форм реалізації, здійснення громадського моніторингу й контролю за діяльністю органів влади, а також формування правосвідомої позиції громадян як активних і відповідальних учасників демократичних процесів. Доведено, що концептуалізація партисипативної демократії як правового феномену включає: формалізацію її сутнісних ознак; обґрунтування її автономності від прямої та представницької демократії; виокремлення правових, соціальних та філософських підстав її функціонування; структурування форм реалізації як механізмів громадянської участі у правотворенні та ухваленні рішень; визначення її значущості для трансформації сучасної моделі народовладдя та оновлення методології юридичної науки (С. 112-118; С. 125-144);

– визначено роль партисипативної демократії як багатовимірного правового феномену через низку фундаментальних філософсько-правових вимірів. В *онтологічному вимірі* вона виступає як форма народовладдя, заснована на громадянській участі; у *ціннісному* – як втілення базових демократичних цінностей (свободи, рівності, солідарності, відповідальності

тощо); у феноменологічному – як суб'єктивно пережитий досвід взаємодії громадян із державою через різноманітні форми участі; в антропологічному – як спосіб залучення людини до процесів правотворення та правозастосування; у цивілізаційному – як індикатор демократичного розвитку суспільства (С. 175-177);

– запропоновано стратегічні напрями розвитку партисипативної демократії як основу для розробки Національної концепції розвитку партисипативної демократії, адаптованої до соціокультурної специфіки українського суспільства. До таких напрямів віднесено: 1) *просування людиноцентризму як базової цінності партисипативної демократії* шляхом запобігання будь-яким формам дискримінації, підтримки середнього класу та протидії корупції; 2) *формування активної громадянської позиції* через розвиток правової освіти і медіаграмотності, просування культури демократичного консенсусу та подолання абсентеїзму; 3) *зміцнення місцевого самоврядування як основи громадянської участі* шляхом удосконалення муніципального законодавства та запровадження цільових державних просвітницьких програм щодо реформи децентралізації; 4) *удосконалення правового регулювання інструментів партисипативної демократії* шляхом ухвалення спеціальних законів про місцевий референдум, загальні збори громадян, місцеві ініціативи, громадські слухання, партисипативний бюджет тощо або єдиного кодифікованого акту (Кодексу громадянської участі) та статутів територіальних громад із закріпленням поняття «партисипативна демократія» і механізмів її реалізації; 5) *розвиток цифрової партисипації*, що охоплює нормативне врегулювання механізмів е-голосування та політичного онлайн-краудсорсингу, впровадження блокчейн та штучного інтелекту в демократичні процеси (в місцевих Концепціях цифрової партисипації) та створення спеціалізованих міжнародних організацій; 6) *імплементацію міжнародних стандартів та зарубіжного досвіду громадянської участі* через дотримання вже ратифікованих міжнародних актів, ратифікацію Європейської хартії урбанізму (1993), а також адаптацію кращих зарубіжних практик, зокрема

у галузі просвітництва (Австралія, Канада, Норвегія, Франція), прозорості влади (США), децентралізації (Данія, Італія, Німеччина), референдумів (Швейцарія), медіаграмотності (Фінляндія), боротьби з абсентеїзмом (Бельгія, Греція, Італія, Сполучене Королівство) та цифрової участі (Естонія, Ісландія, Канада, Швеція) тощо (С. 380-403).

Удосконалено положення щодо:

– автономності партисипативної демократії від прямої та представницької на підставі виокремлення її специфічних ознак: 1) визнання громадянської участі як основи цієї демократії; 2) систематичність залучення громадян у процеси ухвалення рішень; 3) широкий спектр правових форм реалізації; 4) утвердження партнерських відносин між державою та громадянським суспільством як засадничого принципу її функціонування; 5) інституалізація громадського моніторингу та контролю за діяльністю органів влади; 6) формування у громадян правосвідомості та правової культури, що сприяє підвищенню їхньої відповідальності за результати участі в громадському житті (С. 125-133);

– принципів громадянської участі, які запропоновано класифікувати за критерієм характеру реалізації в демократичному процесі на: *загально-правові*, що є універсальними для всіх складових демократичної системи (гуманізм, рівність, рівноправність, недискримінація, інклюзивність, законність, верховенство права, демократизм, розподіл державної влади, політичний плюралізм) та *спеціальні* (залежно від інституційної приналежності: для держави через органи влади – виборність, прозорість, відкритість, підзвітність, публічність, об'єктивність, субсидіарність, легітимність, оперативність, інтегративність; для громадянського суспільства – верховенство більшості при обов'язковому дотриманні прав меншості; добровільність, безпосередність, доступність, обізнаність, гетерархія, синергетична взаємодія та партнерство; впровадження всіх спільноухвалених рішень та колективна відповідальність) (С. 159-173);

– трансформації традиційної моделі публічного управління шляхом впровадження ідей партисипативної демократії, що зумовлює формування *партисипативного управління* як інноваційної та перспективної складової стратегічного розвитку громадянського суспільства й демократичної держави (С. 184-188);

– системи функцій партисипативної демократії, в межах якої виділено *загальні*, що відображають універсальні напрями впливу демократії на суспільство і державу (політична, правова, соціальна, забезпечувальна, контрольна, комунікативна, освітня, стимулююча), та *спеціальні*, як функціональні напрями її практичної реалізації в рамках механізмів партисипативного управління (залучення, інформування, координування) (С. 181-190);

– інструментів партисипативної демократії шляхом їх класифікації за наступними критеріями: 1) *спосіб реалізації* – індивідуальні (що можуть використовуватися незалежно від інших громадян, наприклад, індивідуальна участь у голосуванні, зверненні) та колективні (які потребують спільних дій громадян, наприклад, публічні слухання, публічні ініціативи); 2) *юридична сила результатів* – імперативні (результати яких мають обов'язковий характер і підлягають реалізації, наприклад, голосування через вибори, референдум) та консультативні (результати яких носять рекомендаційний характер, наприклад, дорадче опитування, громадянські асамблеї); 3) *ступінь застосування новітніх технологій* – традиційні (перевірені часом класичні форми громадянської участі, наприклад, збори громадян, громадська самоорганізація) та інноваційні (новітні форми, що відповідають вимогам сучасності, наприклад, електронне урядування, політичний онлайн-краудсорсинг) (С. 287-323);

– реалізації партисипативної демократії з обґрунтуванням її перспектив, що відкриваються через застосування таких *цифрових інновацій* як електронне голосування (для забезпечення зручності, доступності та ефективності громадянської участі), штучний інтелект (для сприяння ухваленню більш обґрунтованих, швидких і точних рішень), блокчейн (для створення умов

безпеки, прозорості та надійності збереження інформації у демократичних процесах) та політичний онлайн-краудсорсинг (для оптимізації врахування суспільних інтересів під час ухвалення рішень) (С. 359-371);

Дістали подальшого розвитку положення щодо:

– співвідношення терміну «партисипативна демократія» з суміжними поняттями з обґрунтуванням його пріоритетності як базового у науковому дискурсі через найбільш повне відображення сутності, концептуального наповнення та функціональної специфіки відповідного правового явища (С. 134-138);

– еволюції ідеї партисипативної демократії з обґрунтуванням, що ключовим її чинником стало проголошення принципу пріоритетності прав і свобод людини над інтересами держави. Формування цієї ідеї відбувалось на третьому етапі демократизації (60-ті роки ХХ ст. – початок ХХІ ст.) під впливом зростаючого запиту на розширення політичної участі, кризи представництва та активізації громадянського суспільства. Подальший розвиток партисипативної демократії забезпечувався процесами децентралізації та інтеграцією інформаційно-комунікаційних технологій у взаємодію між державою та громадянами (С. 96-108);

– обґрунтування доцільності використання комплексного підходу до дослідження партисипативної демократії, який поєднує *атрибутивний підхід*, що розглядає її як систему сутнісних ознак, які формують її зміст; *діяльнісний підхід*, який вивчає її крізь призму практик громадянської участі; *функціональний підхід*, що фокусується на специфічних функціях, спрямованих на забезпечення взаємодії держави й громадянського суспільства. Поєднання цих підходів сформувало методологічну основу для цілісного наукового осмислення партисипативної демократії як правового феномену (С. 142-143);

– співвідношення понять «громадська участь», «політична участь» та «громадянська участь» шляхом виокремлення їх відмінних ознак за обсягом правової взаємодії, предметом впливу, суб'єктним складом і ступенем інституціоналізації. Це дозволило уточнити зміст громадянської участі як

складової громадської участі, що реалізується через активну і правомірну діяльність громадян, спрямовану на вплив на публічне управління, ухвалення рішень і контроль за владою з метою задоволення суспільних інтересів у демократичному суспільстві (С. 148-153);

– змісту основних інструментів партисипативної демократії шляхом їх систематизації за правовою природою та функціональним призначенням як форм громадянської участі (С. 287-323);

– поняття «інформаційне суспільство», під яким пропонується розуміти форму громадянського суспільства, що базується на системному використанні цифрових технологій та мережових комунікацій (насамперед Інтернету) для створення, обміну, зберігання й використання інформації, що забезпечує кожному члену суспільства широкі можливості участі в політичному, соціальному, економічному та культурному житті (С. 351-354);

– міжнародних актів у сфері партисипативної демократії, з обґрунтуванням їх значення для розвитку такої демократії, а саме: 1) встановлюють регламенти підтримки громадянської участі без примусу до її реалізації; 2) гарантують державам гнучкість у виборі форм громадянської участі; 3) закріплюють міжнародні стандарти громадянської участі, які є частиною загальної концепції прав людини та акцентують увагу на рівному доступі до участі, інклюзивності участі, прозорості процесів ухвалення рішень, обов'язковості публічних консультацій, відкритості доступу до інформації, цифрових формах участі, участі у місцевому самоврядуванні, підзвітності органів влади, а також партнерстві та кооперації між органами влади та громадянами. Для зміцнення культури громадянської участі та подальшого розвитку положень, уже закріплених у чинних міжнародних актах, доцільним вбачається ухвалення Хартії регіонального самоврядування (як доповнення до Європейської хартії місцевого самоврядування) та Хартії прав і обов'язків громадян (С. 198-225);

– значення судової практики як чинника подолання правових прогалин і врегулювання колізій, зумовлених відсутністю чіткого нормативного

регулювання громадянської участі. Встановлено, що у державах із консолідованою демократією ефективність судового механізму підтверджується формуванням правових прецедентів, що сприяють зменшенню порушень політичних прав і свобод, з яких впливає громадянська участь, зокрема права на участь в управлінні публічними справами, права на подання звернень, права на доступ до публічної інформації, свободи об'єднання, свободи мирних зібрань, свободи вираження поглядів, та, як наслідок, утвердженню стандартів громадянської участі (С. 249-276);

– *концепції наближеної держави*, з обґрунтуванням її значення для розвитку партисипативної демократії, що полягає у трансформації публічного управління в напрямі людиноцентричності та в утвердженні громадянської участі як системного, а не епізодичного елементу функціонування демократичної держави (С. 157-159);

– загроз і викликів реалізації партисипативної демократії шляхом проведення їх наступної систематизації: 1) обмежений доступ громадян до достовірної публічної інформації та відсутність належної транспарентності публічної влади; 2) популізм як інструмент політичної боротьби; 3) правові обмеження громадянської участі; 4) розмивання відповідальності між державою та громадянським суспільством; 5) ускладнення процесу ухвалення рішення через збільшення витрат часу та інших ресурсів; 6) повага до думки більшості без належного врахування меншості; 7) низький рівень освіченості та досвіду громадян у питаннях управління суспільними справами; 8) абсентеїзм як результат аполітичності та пасивності громадян; 9) корупція на всіх рівнях владної піраміди (С. 328-351);

– обґрунтування системного підходу до подолання загроз і викликів реалізації партисипативної демократії, який передбачає: 1) *підвищення рівня освіченості громадян* (через запровадження освітніх програм і цифрових платформ для розвитку правової, громадянської та медіаосвіченості, включно з інтеграцією знань про партисипативну демократію в шкільну освіту); 2) *нівелювання економічної нерівності та абсентеїзму* (через забезпечення

доступу вразливих груп населення до інструментів участі, впровадження стимулів громадянської активності (рейтинги активності, податкові знижки) та проведення інформаційних кампаній для подолання аполітичності); 3) *запровадження моделі взаємної відповідальності громадян і органів влади* (через розробку нормативних стандартів звітності органів влади, правове врегулювання публічного контролю та інституціоналізацію механізмів спільного врядування (спільні наглядові ради, громадські експертизи, спільні дорадчі органи); 4) *створення правових умов для ефективності електронної громадянської участі* (через нормативне закріплення обов'язковості врахування результатів е-консультацій і е-петицій, впровадження єдиної цифрової платформи громадянської участі на національному і регіональному рівнях, правове регулювання застосування ІТ-рішень (електронне голосування, блокчейн тощо) (С. 328-351);

– доцільності застосування *змішаної моделі демократичного врядування*, яка органічно поєднує інститути представницької демократії з функціональними інструментами партисипативної демократії, забезпечуючи баланс між делегованим політичним представництвом і безпосередньою участю громадян в ухваленні рішень (С. 402-403).

Авторка успішно інтегрує міждисциплінарний підхід, органічно поєднуючи методологічні та концептуальні засади філософії, правознавства, політології, соціології, що надає дослідженню не лише глибини, а й комплексного бачення досліджуваного явища. Такий підхід дозволяє розглядати партисипативну демократію як багатовимірний соціально-правовий феномен, у якому поєднуються ціннісно-нормативні засади (філософія права), інституційні механізми (юриспруденція), політичні моделі участі (політологія) та реальні практики соціальної взаємодії (соціологія). Внаслідок цього дисертація набуває системного характеру та здатна не лише пояснити природу і функціонування партисипативної демократії, а й окреслити шляхи її розвитку в українському контексті.

Робота насичена посиланнями на провідний зарубіжний досвід у сфері розвитку інструментів партисипативної демократії, цифрової участі, інституційного забезпечення участі громадян у публічному управлінні, а також нормативного закріплення процедур участі на локальному й національному рівнях. При цьому Лілія Нікітенко демонструє вміння критично ставитися до зарубіжного досвіду впровадження тих чи інших реформ щодо залучення громадян до процесів ухвалення рішень, враховуючи соціокультурну специфіку, правову традицію, рівень правосвідомості та інституційну спроможність українського суспільства. Такий підхід дозволяє не лише запозичувати позитивні практики, а й адаптувати їх із урахуванням реалій вітчизняного правового поля.

Практична значимість результатів дослідження визначається пропозиціями щодо вдосконалення національного законодавства у сфері реалізації громадянської участі, зокрема стосовно нормативного закріплення поняття партисипативної демократії, правових механізмів участі громадян у правотворенні та управлінні публічними справами, створення та впровадження Кодексу громадянської участі, а також розробки Національної концепції розвитку партисипативної демократії.

Окрему практичну цінність становлять рекомендації щодо врегулювання цифрової партисипації, включаючи е-голосування, політичний онлайн-краудсорсинг, застосування блокчейн-технологій та штучного інтелекту в публічному управлінні. Запропоновані авторкою підходи можуть бути імплементовані в діяльність законодавчого органу та інших органів державної влади, органів місцевого самоврядування, а також використані у правопросвітницькій роботі, правничій освіті та підвищенні рівня громадянської правової культури.

Важливою складовою практичної значущості дисертації є також окреслення шляхів імплементации міжнародних стандартів громадянської участі, включаючи виконання зобов'язань за ратифікованими міжнародними актами, адаптацію рекомендацій Ради Європи та кращих зарубіжних практик

(Естонії, Ісландії, Канади, Фінляндії, Швейцарії тощо), що підвищує рівень відповідності національного правового порядку сучасним демократичним цінностям і вимогам європейської інтеграції.

Авторка зробила цікаві узагальнення судової практики із питання дослідження, що мають значення не лише для глибшого розуміння правозастосовної специфіки інститутів партисипативної демократії, а й для формування єдиної правозастосовної позиції у справах, пов'язаних із реалізацією громадянами права на участь в управлінні державними справами, доступ до публічної інформації, використання громадських слухань, місцевих ініціатив, електронних петицій тощо. Зазначене сприяє як розвитку доктрини, так і підвищенню ефективності правозастосування у сфері партисипативної демократії.

У дисертаційному дослідженні представлено низку змістовно насичених, концептуально виважених та методологічно обґрунтованих наукових положень, які становлять інтерес як для розвитку загальної теорії права, так і для прикладних аспектів правотворчості та правозастосування. Ряд положень авторки вирізняються інноваційністю підходів до осмислення природи та функцій партисипативної демократії, глибиною аксіологічного аналізу, а також здатністю запропонувати практичні орієнтири для вдосконалення нормативно-правового регулювання у сфері громадянської участі. У сукупності ці напрацювання формують цілісну авторську концепцію, що є суттєвим внеском у розвиток правничої науки.

Дискусійні положення та зауваження.

Загалом позитивно оцінюючи дисертацію Лілії Нікітенко, варто водночас акцентувати на окремих аспектах, які можуть стати підґрунтям для подальшого розвитку досліджуваної проблематики.

1. Хоча дисертація закономірно позиціонується як теоретико-правове дослідження, її зміст містить практикоорієнтовані акценти, що логічно спонукають до ширшого використання емпіричних матеріалів. У роботі наявні окремі посилання на статистичні та соціологічні дані щодо реалізації окремих

форм громадянської участі, проте такий емпіричний масив представлено в обмеженому обсязі. З огляду на актуальність проблематики, доцільним виглядає залучення більшої кількості даних, зокрема результатів соціологічних опитувань щодо рівня залученості громадян до процесів ухвалення рішень на різних рівнях, аналітичної інформації про ефективність інструментів е-демократії, а також прикладного аналізу практик реалізації партисипативного бюджету чи громадських слухань у територіальних громадах. Такий підхід посилив би емпіричну валідність дисертації та надав би дослідженню додаткової глибини й прикладного виміру.

2. Авторка переконливо демонструє необхідність модернізації законодавчої бази для належної інституціоналізації партисипативної демократії. Однак, на тлі цієї аргументації бракує більш системного і глибокого аналізу чинного нормативно-правового масиву. Було б доцільно детальніше окреслити конкретні законодавчі прогалини, неузгодженості або колізії, які обмежують ефективне функціонування механізмів громадянської участі (наприклад, відсутність єдиних стандартів проведення громадських слухань, правова невизначеність щодо наслідків електронних петицій, нерівномірна правова деталізація процедур місцевих ініціатив тощо). Зокрема, певну методологічну дискусійність викликає обґрунтування авторкою поняття «Кодексу громадянської участі» як уніфікованого кодифікованого акту. Попри те, що ця ідея є цікавою з наукової точки зору, вона потребує глибшого аналізу з позиції юридичної техніки, структури публічного права та співвідношення з базовими актами, які регламентують конституційні права і свободи.

3. Ще одним потенційно плідним напрямом поглиблення дослідження могла б стати більш докладна інтерпретація взаємозв'язку між партисипативною демократією та сучасними формами прямої демократії. Зокрема, вимагає окремого розгляду питання синергії або суперечностей між інструментами участі (електронні петиції, місцеві референдуми, громадські слухання) та новітніми цифровими формами залучення громадян. Якою мірою

такі механізми доповнюють або заміщують одне одного? Наскільки вони сприяють реальному впливу громадян на прийняття рішень, чи перетворюються на формальні процедури? Очікувалося б також певне уточнення щодо того, як саме реалізація цих форм участі співвідноситься з концепцією легітимності публічної влади, яку авторка розглядає як одну з ключових категорій.

Водночас зазначені зауваження мають суто рекомендаційний і конструктивно-критичний характер, не знижують загального рівня виконаної роботи та жодним чином не ставлять під сумнів наукову новизну, достовірність і високу якість отриманих у дисертації результатів.

Висновок.

Представлена дисертаційна робота є ґрунтовним науковим дослідженням, що свідчить про вирішення важливої проблеми в науці теорії держави і права з питань правової природи партисипативної демократії та перспективних напрямів її розбудови в Україні.

Дисертаційне дослідження відповідає спеціальності 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. У ньому не використовуються положення кандидатської дисертації авторки на тему «Конституційне право людини і громадянина на підприємницьку діяльність: проблеми теорії та практики» (2013 рік).

У наукових публікаціях здобувачки, поданих у достатній кількості, відображено основні положення, результати та висновки дисертації. Їх зміст узгоджується з темою дослідження, а реферат коректно репрезентує структуру, новизну й практичну цінність роботи.

Таким чином, докторська дисертація на тему «Теоретико-правові засади партисипативної демократії: сучасний концепт» відповідає вимогам Порядку присудження та позбавлення наукового ступеня доктора наук, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 17 листопада 2021 р. № 1197, а її авторка, Нікітенко Лілія Олександрівна, заслуговує на присудження наукового

ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень.

Офіційний опонент:

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри конституційного права
та порівняльного правознавства
Державного вищого навчального закладу
«Ужгородський національний університет»

Дмитро БЕЛОВ

